

Cümhuriyyət yaddaşımız - irs və varislik

28 may 1918-ci ildə yaradılan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti tarixi, ideoloji və siyasi fakt olaraq yalnız şəraitin məhsulu deyil, XIX əsrin sonu - XX əsrin əvvəlləri boyu davam edən milli siyasi, ədəbi və fəlsəfi düşüncənin nəticəsidir. Çünki həmin illərdə bizdə milli dövlətçilik ideyasının tarixi uzağa getməsə də, milli mənlilik şüurunun yaranmasının aspektləri bədii düşüncəyə söykənirdi.

Onlar hamısı, Cümhuriyyəti yaradanlar - M.Ə.Rəsulzadə, Ə.Ağaoğlu, Ə.Hüseynzadə, Ə.Topçubaşov, Ü.Hacıbəyli, N.Nərimanov, N.Yusifbəyli, C.Hacıbəyli, S.Məmmədşadə, habelə C.Məmmədquluzadə, M.Hadi, Ə.Cavad, H.Cavid və başqa millət çəfəkeşləri soy, qan və gen birliyini hər şeydən uca tutub "el-mə, mədəniyyətə öz dilimizin, öz mədəniyyətimizin ruhu, rəngi ilə pərvərdə edilmiş bir millət çıxardıq" (M.Ə.Rəsulzadə) məramı ilə ölkə insanlarının sərbəst yaşayışının əldə olunmasına, xalqın milli-mənəvi dəyərlərinin, ədəbi irsinin qorunmasına, türkçülük və azərbaycançılıq ideallarının təbliğinə, islami dəyərlərin təlqin olunmasına ömür sərf edən mədəniyyət sahibləri idilər.

Tipik hadisələr tipik şəraitdə, onun varlığını gerçəkləşdirən zaman və məkan hüdunda yetişir. 28 may 1918-ci ildə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin də yaranışını şərtləndirən müəyyən tarixi şərait gəlmişdi. Mirzə Cəlilin məşhur ifadəsini bir balaca dəyişib desək, Azərbaycan Demokratik Respublikasını zəmanə özü yaratmışdı.

22 aprel 1918-ci ildə yaradılan Zaqafqaziya Federativ Demokratik Respublikası cəmi bircə ay mövcud oldu. 26 may 1918-ci ildə federasiyanı Gürcüstan, 28-də isə Azərbaycan tərk etdi. Zaqafqaziya Seyminin Müsəlman Milli Şurasının sədri M.Ə.Rəsulzadənin simasında Azərbaycanın müstəqilliyi elan olunub, müvəqqəti Milli Şura yarandı. 28 may 1918-ci ildə Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi elan olunsa da, istiqlalə qovuşma məqamı, bu işi gerçəkləşdirmək haqqı həmin il sentyabrın 15-də mümkün oldu. Həmin il erməni vəhşiliyinin tüğyan elədiyi bir dövr idi. Erməni-rus sövdələşməsi nəticəsində 1918-ci ildə 31 mart hadisələri - kütləvi genosid törədilmiş, iki gün ərzində otuz min azərbaycanlı öldürülmüşdür. Azərbaycan və Türkiyə arasında 4 iyun 1918-ci ildə bağlanmış "Daimi sülh və möhkəm dostluq münasibətləri" müqaviləsinə əsasən, Nuru Paşanın rəhbərliyi ilə Türkiyə ordusu və Azərbaycanın Milli Ordusu 15 sentyabr 1918-ci ildə Bakıyı bolşevik və daşnak qüvvələrindən azad etmişdir. Milli Şuranın sədri M.Ə.Rəsulzadə "Haqq yerini tutan gün" adlı məqaləsində həmin tarixi günü mayın 28-nə bərabər tutmuş, hətta "Eylülün 15-i olmasa, mayın 28-i bir sənəsinə doldurmadan yox olub gedərdi. Azərbaycan üçün bir baş şəhər deyil, əfsanələrdəki "can şişəsi" kibi olduğunu nəzərə alaraq, həqiqi istiqlal gününün eylülün 15-i olduğunu qəbul etməliyiz. Mayın 28-də böyük bir haqq elan edilmiş, eylülün 15-də isə bu haqq gerçəkləşdirilmişdir", - deyərək daha artıq dəyərləndirmişdir.

Hər bir dövlətin qurulması, yaşaması üçün istiqlal təfəkkürünü formalaşdıran ciddi təməl olmalıdır. Bu təməlsiz dövlətçilik təfəkkürünün gerçəkləşməsi mümkün deyildir. Bununla bağlı bəzi məqamları xatırlatmağa ehtiyac var. Böyük mütəfəkkir Əhməd bəy Ağaoğlu "Üç mədəniyyət" əsərində Fransanın dayandığını, dünyanı sarsıdan rus bolşevik inqilabının isə XIX əsr rus ədəbiyyatının ədalət çağırışlarından qaynaqlandığını yazır. Azərbaycan Cümhuriyyətinə də bu prizmadan yanaşılsa, eyni qənaətə gəlmək olar. Çünki onun arxasında tarixin heç bir dönməmində təsadüf edilməyən nəhəng bir ədəbi-

mədəni potensial dayanır: F.Köçərli, C.Məmmədquluzadə, M.Ə.Sabir, Ə.Haqverdiyev, N.Vəzirov, Y.V.Çəmənzəminli, M.Ə.Rəsulzadə, Ə.Hüseynzadə, Ə.Ağaoğlu, M.Hadi, H.Cavid, S.Hüseyn, Ə.Cavad, C.Cabbarlı, Üzeyir bəy Hacıbəyli, Ceyhun bəy Hacıbəyli və başqaları. Qısa zaman kəsiyində yetişmiş bu qüdrətli yazarlar nəslə olmasaydı, Cümhuriyyət məfkurəsi formalaşmaz, əsla qələbə çalmazdı. Məhz bu yazarların ciddi yaradıcılığı sayəsində ədəbiyyatın bütün böyük dəyişikliklərinin təməlinə duran vasitə olduğu aşkara çıxarıldı.

O da maraqlıdır ki, bizdə heç vaxt intellekt və emosiya potensialı o dönmədəki kimi toplanmış şəkildə üzə çıxmırdı. Vahid ədəbi-estetik qayəyə xidmət mənasında yəni. XX yüzilliyin əvvəlləri, Cümhuriyyət öncəsi ədəbiyyatın millətə ən çox yaxınlaşdığı dövrdür. Azərbaycan xalqının milli problemləri bu illərdəki qədər heç zaman fundamental şəkildə bədii ədəbiyyatın mövzuna çevrilməyib. Ədəbiyyat tarixçiliyi, ədəbi tənqid, janrların dinamika, teatr sənəti kimi ən müxtəlif sahələrdə böyük uğurlar qazanılıb. Bunun üçün yalnız F.Köçərlinin yazılarına diqqət yetirmək kifayət edir. O, təkcə ədəbiyyat tarixi yaratmaqla qalmadı, ədəbiyyata yön verən mütəfəkkirlərdən birinə çevrildi. Bir də onların taleyi ilə yazdıqları arasında hədsiz dərəcədə yaxınlığın olması mühüm məqamlardan sayılmalıdır. Hekayəsi yəni! Bütün bunlar göstərir ki, Cümhuriyyət zəminsiz, təməlsiz yaranmamışdır və onun ən əsas təməli mədəniyyət, ədəbiyyat olmuşdur. M.Ə.Rəsulzadənin 1925-ci ildə Türkiyədə çap olunan "İstiqlal məfkurəsi və gənclik" adlı əsərində ədəbiyyatda istiqlal mövzuna ciddi önəm verilir. Məhəmməd Əmin bəy həmin əsəri Finlandiyada olduğu qısa müddət ərzindəki müşahidələri əsasında yazıb. Orda qeyd olunur ki, fin folklorunda İsveç və rus köləliyinə qarşı saysız-hesabsız xalq nəğmələri var. Bu xalqın təfəkkürünə istiqlal məfkurəsi o qədər yerləşib ki, o heç bir zaman köləliklə barışıq yolunu tutmaz. Məhəmməd Əmin bəy müqayisə də aparır, bizim xalq ədəbiyyatımızda istiqlal mövzusunda əsərlərə daha çox ehtiyac olduğunu yazır. Həminin "Əsrimizin Söyüşü"ndə qeyd edir ki, "Cümhuriyyət xalqın ruhundan, öz istəyindən doğdu".

Ancaq məlumdur ki, onun yaranması asanlıqla başa gəlməmişdi. Cümhuriyyətin dövrün mürəkkəb siyasi şərtləri, xarici və daxili düşmənlərin müqaviməti şəraitində hansı çətinliklər bahasına yarandığını Məhəmməd Əmin bəyin o zaman söylədiyi bir fikir daha sərrast ifadə edir: "Ah! Azərbaycan! Biz sənin haqqını tələb etmək deyil, yalnız sənin adını soyləmək üçün necə məruzələrə rast gəldik, nə qədər təhmütlərə məruz qaldıq".

Cəmi bir il on bir ay ömür sürən Azərbaycan Cümhuriyyəti xalqa nə verdi, yaxud milli yaddaş tarixində hansı xidməti, tarixi haqqı ilə iz qoydu, hansı əhəmiyyətli addımları ilə seçildi? Fəaliyyət göstərdiyi qısa vaxt kəsiyində Azərbaycanın ərazisi bərpa olundu, güclü və mətin Milli Ordu yaradıldı, Azərbaycan dili dövlət dili elan edildi, onun milli simvolikası - gerbi, bayrağı, himni müəyyənləşdi. Milli Hökumətin önəmli addımları onun elm, təhsil, mədəniyyət sahəsində daha funksional oldu. Bu bəlkə də onunla əlaqəli idi ki, Milli Hökumətin tərkibində təmsil olunanların böyük əksəriyyəti elm və sənət xadimləri, ziyalılar idilər. 1919-cu ildə Bakı Dövlət Universiteti yaradıldı, Azərbaycan Dövlət Teatrı, "Teatr xadimləri cəmiyyəti", "Müsəlman Mühərrir və Ədiblər Cəmiyyəti", "Yaşıl qələm" ədəbi birliyi açıldı. Rəsmi statistikaya görə, Azərbaycanda 1919-cu ildə 700 məktəb açılmış və təxminən 48780 şagird bu məktəblərdə təhsil almışlar.

Əlbəttə, bütün bu xidmətlərin miqyası bizim sadaladığımız faktlardan daha dərin və genişdir. Lakin Cümhuriyyət dövrünün tarixi

əhəmiyyətli addımı ilk növbədə xalqın milli şüurunun oyanışına, milli kimliyinin tanınmasına, onun özgürlük meyvəsini dadmasına verdiyi əvəzsiz xidməti ilə ölçülməlidir. Bədnam Sovetlər imperiyası xalqın bu istiqlal və azadlıq haqqını 1920-ci ilin aprelindən etibarən yetmiş ilə yaxın bir vaxt ərzində əlindən alsada, zamanın azacıq imkan yaratdığı məqamda xalq öz istiqlalına qovuşdu, Azərbaycan 1991-ci ilin oktyabrında yenidən müstəqilliyini elan etməklə əsrin əvvəllərində qazanmış olduğu hüriyyətin tarixi varisi olduğunu isbatladı.

Xalqın milli mənlilik şüurunun dirçəltmədən, ona böyük əxlaqi keyfiyyətlər - milli vətənpərvərlik, milli ovqat, mili ləyaqət hissi aşılamaqdan vahid ortaq məxrəcə - milli birliyə səsləmək müşkül məsələdir. Bunu XX əsrdə dəridən duyan şəxslərdən biri Ümummilli Lider Heydər Əliyev oldu. XX əsrin sonlarında müstəqilliyinə yenidən qovuşan Azərbaycan məhz onun sayəsində suverenliyini qoruyub saxlamağı bacardı. Çətin siyasi-iqtisadi dövrdə hakimiyyətə qayıdan Ulu Öndər Heydər Əliyev Azərbaycan dövlətçiliyinin qorunması üçün qətiyyətli tədbirlər gördü, ölkədə davamlı ictimai-siyasi sabitliyi bərqərar etdi. Heydər Əliyevin həyata keçirdiyi siyasət global mahiyyətinə görə bənzərsiz tarixi mərhələdə Azərbaycanın gücünə və Azərbaycan ictimai fikrinin təməl daşına çevrildi. XX yüzilliyin sonunda Ərəbistandan Qafqaza qədər dalğalanan siyasi ziddiyyətlərin Azərbaycana yansımaması, Azərbaycanın Şərqdə də, Qafqazda da müstəsna bir dünya dövləti kimi öz sabitliyini və hər mənada müstəqilliyini qoruyub saxlaması, Azərbaycanın Şərqdə unikal, tolerant bir Avropa dövləti kimi təzahür etməsi Heydər Əliyev tərəfindən irəli sürülmüş milli məfkurənin ümummilli mahiyyətinə ən mükəmməl və etibarlı sübutdur.

Ulu Öndər Heydər Əliyevin uğurlu siyasəti sayəsində Azərbaycan dünyada tanınan nüfuzlu bir dövlətə çevrildi və yalnız bu böyük dövlət xadiminin hakimiyyətə qayıdışından sonra Azərbaycan özünün geosiyasi imkanlarını gerçəkləşdirməyə nail oldu. Heydər Əliyevin respublikada uğurla gerçəkləşdirdiyi siyasət xalqımızın tarixi-mədəni yaddaşını özünə qaytararaq milli mənlilik şüurunun inkişaf etdirdi, azərbaycançılıq məfkurəsi işığın da müstəqillik arzularının güclənməsi və yaxın gələcəkdə yenidən həqiqətə çevrilməsinə zəmin yaratdı. İbrətəməz faktdır ki, 1993-cü ildə xalqımız Heydər Əliyevi hakimiyyətə təkcə Azərbaycanı hərbi-siyasi böhrandan qurtarmaq üçün deyil, həm də Ümummilli Liderin 25 il əvvəl başladığı Azərbaycançılıq əsərinin ən ciddi səhifələrini yaratmaq üçün dəvət edirdi.

Ulu Öndər azərbaycançılıq ideyalarının yenidən təşəkkül tapması və praktiki surətdə həyata keçirilməsi uğrunda mübarizənin beşiyi başında dayandı, ən çətin sınaq dövrlərində belə milli ideyanı heç bir gücün, doktrinanın ayağına vermədi. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətini təmsil edən yüksək zəka sahiblərinin ötürdüyü mədəni irs Heydər Əliyevin tərcümeyi-halında ləyaqətlə qorundu, böyük siyasətçi bu mühüm tarixi-mənəvi missiyanın fəal və layiqli daşıyıcısı olmaq prioritetini nımayiş etdirdi. Bu gün də Heydər Əliyev idealları, onun azərbaycançılıq ruhu Prezident İlham Əliyevin dövlətçilik siyasətində qorunaraq xalqın və dövlətin şərəf tarixinin ifadəsinə çevrilməkdədir.

Prezident İlham Əliyevin düşüncə tərzində və siyasi üslubunda irsə hörmət, varislik haqqına tapınaraq yola çıxmaq məqamı aparıcı xətti təşkil edir. Bəlkə buna görə rəhbərlik etdiyi iyirmi ildən artıq zaman kəsiyində dövlət başçısı İlham Əliyevin diplomatik sərəştəsi sayəsində xalq öz milli kimliyindən ayrılmaı, keçmişdən qopmadı, dəyərlərini itirmədi, özünə, meyarlarına sadıqlığı qorudu. Milli məfkurə, suveren şüur, istiqlal ruhu İlham Əliyevin sədaqətlə qoruduğu ən böyük sərvət oldu. Ölkə rəhbəri 2008-ci ildə Bakıda İstiqlal Bəyannaməsini abidələşdirdi, türk qanlı, İslam imanlı, Avropa fikirli yeni gəncliyin öz varlığından, milli kimliyindən ayrılmaı üçün bayraq meydanlarını qurdu. Türk ruhunu mədəniyyatında daşıyan millət fədailərimizin irsinin qorunması, təbliği və təqdimi ilə bağlı ardıcıl sərəncamlar imzaladı. Əlimərdan bəy Topçubaşovun Parisdəki məzarını ziyarətə gah halına gətirməsi, Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin, Əli bəy Hüseynzadənin, Əlimərdan bəy Topçubaşovun, Fətəli Xan Xoyskinin, Əhməd bəy Ağaoğlunun ölkə miqyasında və dövlət səviyyəsində yubileylərinin keçirilməsinə, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyasının nəşrinə rəvac verməsi, hər biri böyük mədəni hərəkatın göstəricisinə çevrilən "İslam Həmrəyliyi ili", "Multikulturalizm ili", "Azərbaycan Cümhuriyyəti ili", "Nizami Gəncəvi ili", "İmadəddin Nəsimi ili", "Şuşa ili", "Heydər Əliyev İli", "Konstitusiyaya və Suverenlik İli" ilə bağlı qərarları da həmin humanitar düşüncə strategiyasının gerçəkləri sırasındadır. Bunlar Prezident İlham Əliyevin fikir həyatımızda oynadığı müstəsna məqamlar olmaqla yanaşı, bugünkü uğurlarımızın genetik kodlarını daşıyan, Cümhuriyyət yaddaşımızı qoruyan amillərdir.

Elnarə AKİMOVA,
Milli Məclisin deputatı,
YAP İdarə Heyətinin üzvü,
filologiya elmləri doktoru